

ПРОБЛЕМА ВЛАДИ В ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІЙ ТЕОРІЇ

МОІСЕЄНКО О. М.
аспірантка

Харків

ДЖ. К. ГЕЛБРЕЙТ, В. ОЙКЕН, Ф. ПЕРРУ, Я. ТАКАТА

Проблема економічної влади приваблювала і продовжує приваблювати дослідників найрізноманітніших економічних шкіл і напрямів. Економічна влада, власність, ресурси, управління створюють базовий механізм руху економічних процесів і організують їх зміст. На думку автора дослідження, аналіз феномену економічної влади дозволяє поглибити розуміння фундаментальних основ руху економічних процесів, визначити місце влади в системі економічних відносин.

У найбільш загальному вигляді влада являє собою певний аспект у відносинах між людьми, що полягає в

здатності «однієї людини або цілої групи нав'язувати свої цілі іншим» [3, с. 126].

Влада являє собою феномен економічного життя суспільства, повсякденного економічного буття, і відносини між економічними агентами, як і будь-які соціальні відносини, містять у собі владну складову.

Дана теза не є настільки однозначною, як здається на перший погляд, ряд економічних шкіл по-різному ставляться до існування владної складової в економічному житті, саме ж місце владної складової в економічних обставинах остаточно не визначено в економічній науці. Спробу вирішити ці проблемні питання здійснили представники інституціонального напрямку економічної теорії, але їх наукова спадщина в даному напрямку залишається майже недослідженою у вітчизняній економічній науці.

Проблемам місця влади в економічному житті суспільства були присвячені наукові труди представників інституціонального напрямку економічної теорії Дж. К. Гелбрейта, В. Ойкена, Ф. Перру, Я. Такати. Аналізу їх теоретичних напрацювань у даному напрямку економічних досліджень присвячені роботи В. А. Волконського, В. В. Дементьєва, Б. Селигмена, які дають змогу скласти певне уявлення про економічні погляди інституціоналістів в питаннях економічної влади.

Таким чином, метою даної статті є аналіз теоретичних напрацювань представників інституціонального напрямку економічної теорії з питань місця владних відносин в економічних процесах

В економічній теорії до проблеми влади склалися суперечливе ставлення.

На одному полюсі – економічні концепції, що заперечують значення концепту «влада» для економічного аналізу. Неокласична школа в економічному аналізі, а також ряд інших течій в економічній думці (наприклад, австрійська школа), негативно ставляться до включення проблеми влади (за винятком монопольної влади) до предмета економічного аналізу. Влада (примус) розглядається як «сторонній фактор для виробництва», дія якого викликана зовнішніми для економіки силами, або як відхилення від нормального (природного) стану економічної системи.

На другому полюсі перебувають економісти, які включають владу до предмету економічного аналізу і розглядають її як фактор, що впливає на господарське життя суспільства. Сюди належать, наприклад, представники марксистської школи, традиційного інституціоналізму, теорії господарського порядку, соціально-інституціональної теорії.

Для інституціоналістів, таких як В. Ойкен, Ф. Перру, Дж. К. Гелбрейт, Я. Таката, центральною економічною проблемою є контроль над економікою, який є результатом розподілу владних повноважень в економічній сфері.

Зокрема, концепція економічної влади є центральним елементом теорії господарського порядку, розробленої В. Ойкеном (1891 – 1950). В. Ойкен справедливо стверджував, що теоретичне осмислення економічної влади як «чогось раціонально пізнаного» необхідне для розуміння економічної дійсності. Однак вивчення феномену влади ускладнюється ідеологічними бар'єрами. Для зміцнення свого положення владні групи використовують відповідні ідеології, «на їхні замовлення» розроблені інтелектуалами [1].

За точним зауваженням В. Ойкена, «вся духовна історія людства є суцільною низкою спроб ідеологічного обґрунтування чиїхось домагань влади, уже реалізованих або лише заявлених» [4, с. 15].

В основі порядку, на думку В. Ойкена, перебувають історичні форми розподілу влади і свободи. Реальне співвідношення свободи та її антипода – влади визначає механізм регулювання й ефективність будь-якої господарської системи.

В. Ойкен виправдував владу з позиції підтримки конкурентного порядку. У цьому зв'язку він засуджував

окремі владні угруповання, а також виступав за обмеження економічної влади держави. Присутність «центру» вітається лише з позиції створення ефективних форм економічного порядку, а не самого процесу регулювання економіки [3, с. 35].

По суті справи, В. Ойкен переносить у сферу економічної політики завдання побудови правової держави у тому вигляді, у якому вона була сформульована Кантом. Завдання держави полягає в тому, щоб знайти форму, у рамках якої можливе спільне проживання в співтоваристві і яка надає по можливості найбільший простір для вільного розквіту індивідуальних сил. «Абсолютна свобода природного стану» повинна бути обмежена законами, якими окремо взята людина захищена від сваволі інших [4, с. 455].

Аналогічно В. Ойкен основне завдання економічної політики бачив у захисті господарської поведінки від свавілля приватної або державної влади. Тому, на відміну від традиційного лібералізму, «абсолютна економічна свобода природного стану» ним відкидається, оскільки така свобода стає джерелом свавілля.

В. Ойкен постійно звертає увагу на те, що в економіці потрібно боротися не зі зловживаннями монопольної влади, а із самою владою, із владними позиціями й умовами, що їх породжують. На його думку, контроль за діяльністю монополій, вістря якого було спрямовано проти так званого «опору влади», зазнають поразки. «Поняття «зловживання», – пише він, – не піддається точному визначенню. Як відомо, владні структури набувають великої політичної ваги в тій країні, де вони починають розростатися. У силу цього сама держава не в змозі здійснювати дієвий контроль за діяльністю монополій» [4, с. 245].

Велику роль в обмеженні економічної влади В. Ойкен відводить принципу відповідальності в економічній політиці: той, хто має доходи, повинен нести й збитки. «Для конкурентного порядку повинен діяти принцип: *той, хто відповідальний за плани й дії підприємств і домашніх господарств, несе за це юридичну відповідальність*» [4, с. 366].

Теорія господарського порядку і розроблена на її основі економічна політика, що включає в себе як істотний момент усунення й мінімізацію економічної влади, лягли в основу концепції соціальної ринкової економіки, відбилися у формуванні інституціональної структури економіки Німеччини після закінчення Другої світової війни й стали одним з теоретичних джерел «німецького економічного дива». Ідеї В. Ойкена вплинули на особливості економічної політики у сфері влади. Не випадково тільки в німецьких підручниках з економічної політики є обов'язковим розділ, присвячений економічній владі. Водночас радикальні пропозиції В. Ойкена, спрямовані на мінімізацію економічної влади, не знайшли підтримки й так і не були реалізовані. Наприклад, він пропонував ухвалити загальний закон, спрямований проти економічної влади. Дія закону про недопущення або усунення економічної влади мало поширитися на всі підприємства, «які спроможні робити на ринку такий вплив, який в умовах повної конкуренції був би просто неможливим» [3, с. 42].

Разом з тим не можна не зазначити, що свобода в економічному сенсі безумовно є благом, проте наявна і зворотна її сторона, на що справедливо вказують О. А. Яременко і В. Г. Яременко, зауважуючи, що «негативна сторона свободи як економічного інституту полягає в тому, що вона являє собою дещо, що нав'язується індивідові ззовні, у вигляді суми певних, іноді досить складних правил, стереотипів і обмежень. Як більш висока форма соціальної організації економічна свобода не лише не може бути повністю «очищена» від попередніх форм, але обов'язково бере на себе їхні функції, зокрема, функцію примусу» [6].

По суті твердження В. Ойкена про необхідність тотальної економічної свободи вносить істотні обмеження в його теоретичні побудови, оскільки така свобода або веде до економічного хаосу, або призводить до виникнення економіки «радянського типу», яка є ознакою і сучасної економіки України, де повну економічну свободу має тільки держава, інші економічні агенти змушені в своїй діяльності постійно стикатися з економічною державною владою.

Новий ракурс у вивченні влади містить у собі концепція компенсувальної (врівноважувальної) влади Дж. Гелбрейта (1908 – 2006). У реальній економіці, на думку Дж. Гелбрейта, співіснують мережі влади й контрвлади. Так, економічній владі великих корпорацій (монополій-виробників) протистоять сильні торговельні компанії (монополії-покупці).

З погляду Дж. Гелбрейта, недоліком сучасної економічної теорії є те, що вона дотепер не встановила ділового контакту з політичною наукою. Це серйозна вада, оскільки, на його думку, в економічній науці вирішальну роль відіграє проблема влади. В умовах, коли олігополістична структура стала найважливішою рисою господарства, цілком очевидно, що ця проблема повинна бути поставлена в центр інтересів економічної науки. На жаль, традиційна теорія конкурентної економіки ігнорувала всі питання, пов'язані з категорією влади, розглядаючи їх як нібито позаекономічні за своєю природою [5, с. 138 – 139].

Гелбрейт стверджує, що в сучасному капіталізмі найважливіші економічні рішення приймаються не лише індивідами (споживачами, бізнесменами), але й групами індивідів або індивідами, що діють як представники структурованих соціальних груп. Теорія «врівноважувальної влади» є відбиття розуміння Дж. Гелбрейтом ролі організованих груп і держави в сучасному капіталізмі.

Центральною ідеєю концепції «врівноважувальної влади» Дж. Гелбрейта є положення про те, що в умовах олігополії виникають нові фактори, що стримують економічну поведінку – не в особі суперників (конкурентів), а на протилежній стороні ринку – там, де перебувають покупці й постачальники [3, с. 45].

Концепція «врівноважувальної» влади може бути узагальнена в такий спосіб: по-перше, для кожного центру влади в економіці є тенденція до виникнення «врівноважувального» центра влади, і, по-друге, один центр влади «урівноважує» інший таким чином, що це служить

суспільним інтересам. Економічна влада великих корпорацій породжує протидію: сильним продавцям тепер протистоять сильні покупці. Ідея Дж. Гелбрейта полягає в тому, що олігополії внутрішньо властива тенденція до «врівноважування» сил (влади). Дж. Гелбрейт ілюструє свою концепцію багатьма прикладами, особливо підкреслюючи роль профспілок і великих компаній у сфері роздрібної торгівлі. З позиції Дж. Гелбрейта, існуюча система влади і контрвлади, які заперечують одна одну в економічному процесі, або рівність переговорної влади роблять внесок у досягнення суспільного добробуту. Ефект багатства, що асоціюється з рівновагою влади, полягає у більш низьких роздрібних цінах, більш високій ефективності виробництва, більш рівному розподілі доходу, кращому використанні ресурсів.

Дж. Гелбрейт констатував, що в умовах олігополії «саморушійна сила конкуренції є химерою»; а реальність полягає в «урівноважуванні» сил монополій-продавців і монополій-покупців. Зростання «врівноважувальних» сил, підвищує здатність економіки до саморегулювання, але в деяких випадках вони не діють, тоді на допомогу приходить втручання держави, що також виступає однієї з «урівноважувальних» сил [2, с. 136].

Разом з тим, теоретичні побудови Дж. Гелбрейта також далекі від ідеалу: залишається нерозкритою проблема монополійної влади, не окреслені межі втручання держави в економіку, сама влада покупців і влада постачальників у реальній економіці досить обмежена, що пов'язане, з одного боку, з конкуренцією в середовищі постачальників, а з іншого – з обмеженими можливостями покупців реально проявляти свої владні можливості, наприклад використовуючи механізми самообмеження, змови, що в наші дні під силу тільки великим торговельним мережам.

З інших позицій до проблеми влади підійшов Ф. Перру (1903 – 1987), що утвердив в економіці думку про можливості економічного домінування як джерела влади. Ефект домінування як прояв влади в економіці є одним із центральних питань, досліджуваних представниками французької соціально-інституціональної школи, у першу чергу, Ф. Перру. За своєю природою реальна економіка являє собою «мережу сил», нерівних відносин і є далекою від «свободи і рівності ринку».

Існування економічної нерівності, на думку Ф. Перру, пояснюється низкою причин, серед яких: відмінності у розмірах виробництва й капіталу, асиметричність інформації, приналежність до різних сфер господарства [7, с. 26].

Нерівність призводить до розподілу всіх економічних одиниць на домінуючі та підлеглі, встановленню певних зв'язків між ними. Домінуючі суб'єкти на вигідних для себе умовах примушують більше слабких агентів до угод і «співробітництва». Наслідком нерівності господарських одиниць є деформація економічного простору навколо домінуючої одиниці, його поляризація. Перебуваючи в поляризованому просторі, кожна залежна одиниця повинна при прийнятті рішень урахувати прямий і непрямий примус домінуючої одиниці. Це змінює умови рівноваги в даному просторі, його

параметри відхиляються від параметрів в інших місцях загальнонаціонального (або світового) економічного простору [3, с. 49 – 50].

У цілому дана економічна концепція є досить обґрунтованою, наближеною до реальних економічних умов, зокрема до реалій сучасної економіки, у якій великі виробники, продавці мають можливість впливати на економічну поведінку дрібних економічних структур. Водночас і теорія Ф. Перру має проблеми – не розглянутими залишаються питання відносно домінування в горизонтальній площині, тобто у взаєминах, рівних за своїм економічним потенціалом і економічних можливостях економічних агентів.

Оригінальну концепцію інкорпорування проблеми влади в економічну теорію розробив відомий японський економіст і соціолог Я. Таката (1883 – 1971), якого характеризують як «японського Маршалла».

Центральне місце в теорії влади Я. Такати займають пояснення впливу влади на величину заробітної плати й критика теорії граничної продуктивності [3].

Відповідно до теорії граничної корисності, ціна фактора виробництва визначається винятково граничною продуктивністю цього фактора. Зарплата, відповідно, – граничною продуктивністю робочої сили, а гранична продуктивність ґрунтується на найбільш ефективній комбінації засобів виробництва. При цьому вплив влади не заперечується. Просто вважається, що вона відіграє роль вторинного фактора в поясненні цін. Вимог, пропонованих працівниками, недостатньо для пояснення зарплати – вони, скоріше, є її результатом [3, с. 61].

Я. Таката дає протилежне пояснення. З його погляду, виникає питання: як ми визначимо цю граничну продуктивність? Без ціни на фактори виробництва неможливо оцінити величину граничної продуктивності, і це логічно суперечить визначенню ціни на засоби виробництва через граничну продуктивність. Гранична продуктивність – це величина, на яку дохід збільшується або зменшується, коли певний фактор виробництва вилучається або додається до найбільш сприятливої комбінації факторів виробництва. Найбільш сприятлива комбінація будь-яких факторів виробництва підлегла впливу влади на економічні процеси. Якщо влада не в змозі встановити ціну на всі засоби виробництва, то неможливо визначити найбільш ефективну комбінацію й, отже, граничну продуктивність.

На думку Я. Такати, величина заробітної плати визначається, насамперед, соціальним статусом працівника і його позаекономічною владою, а гранична продуктивність впливає на оплату праці. Якщо ми приймаємо цю точку зору, пише він, то тоді зарплата буде розраховуватися відповідно до вимог працівників, що супроводжують пропозицію робочої сили і відображають їхній соціальний стан. Це саме та зарплата, що вони одержують. Саме вона дозволяє приймати всі виробничі плани й знаходити найбільш ефективну комбінацію засобів виробництва. Тим самим визначається гранична продуктивність, що робить коригувальний вплив на заробітну плату, що дає можливість установити загальну рівно-

вагу. Тому вплив влади є не просто даною зовнішньою умовою, на основі якої розвиваються суто економічні процеси, а їхньою частиною, що впливає на визначення економічних змінних. Влада – це не основна передумова економіки, а елемент, що діє в межах економіки. Фактичний статус працівника є щось більше, ніж простий товар [8, с. 103 – 104]. Таким чином, за Я. Такатою, не гранична продуктивність є первинним чинником, що визначає величину доходу (заробітної плати), а величина заробітної плати, обумовлена системою владних відносин, виявляється первинної стосовно граничної продуктивності.

Я. Таката показує, що безробіття на ринку праці неможливо пояснити за допомогою економічного аналізу, заснованого на корисності (*utility-based economic analysis*), і оскільки безробіття має місце, то гранична продуктивність праці не може визначати заробітну плату. Навпаки, безробіття може бути пояснене тільки тим фактом, що «робітники вимагають поваги до себе й використовують владу таким чином, що вони не будуть працювати за менш чим відповідну зарплату» [8, с. 133].

Разом з тим теоретичні побудови Я. Такати має сенс розглядати в контексті японської економічної культури або в контексті економічної культури чистого капіталізму, де мова може йти про реальний «соціальний статус і працівника», про його можливість протестувати проти низької заробітної плати, використовуючи у тому числі й права на страйк.

В умовах же сучасної пострадянської економіки про таку постановку питання навряд чи доречно говорити, у зв'язку із чим можна констатувати, що дана теорія для пострадянських країн має скоріше умоглядний, ніж практичний характер. Мало обґрунтованою з погляду реальної економіки здаються думки Я. Такати щодо причин безробіття.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у роботах Дж. В. Ойкена, Дж. Гелбрейта, Ф. Перру, Я. Такати знаходимо визнання влади системною внутрішньою характеристикою економічного життя, владної складової економічних взаємодій, виділення концепту економічної влади в самостійний предмет аналізу й аналіз його як економічної категорії.

При цьому для одних економістів (В. Ойкен) приватна економічна влада на ринку – це «зло», а влада держави розглядається як сила, здатна це зло усунути, для інших (наприклад, Ф. Перру) економічна влада – це двигун економічного розвитку, без якого неможлива динаміка капіталізму, третя група економістів (Дж. Гелбрейта, Я. Таката) розглядають владу як об'єктивну економічну реальність, втручання держави в економіку в їхніх теоретичних побудовах також є об'єктивним процесом, однак, таке втручання має бути обмеженим і цілеспрямованим.

У цілому, проведений аналіз дозволяє говорити про те, що інституціоналістам не вдалося створити єдиної теорії економічної влади, разом з тим, протиріччя між незадовільним відбиттям проблеми влади в інституціональній теорії, з одного боку, і очевидним значенням фактору влади в господарському житті – з другого, породжують постановку питання про створення більш широкої теорії

економічної влади, що намагалися зробити і представники неоінституціональної економічної теорії. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Волконский В. А.** Теория экономических порядков В. Ойкена: основные положения и выводы / В. А. Волконский // Вопросы экономической теории.– 2001.– № 10.– С. 55 – 69.
2. **Гэлбрэйт Дж. К.** Экономические теории и цели общества / Дж. К. Гэлбрэйт.– М.: Прогресс, 1976.– 406 с.
3. **Дементьев В. В.** Экономика как система власти: монографія / В. В. Дементьев.– Донецк: Каштан, 2003.
4. **Ойкен В.** Основные принципы экономической политики / В. Ойкен.– М.: Прогресс, 1995.– 496 с.
5. **Селигмен Б.** Основные течения современной экономической мысли / Б. Селигмен.– М.: Прогресс, 1968.– 600 с.
6. **Яременко В. Г.** Историческое место государственного социализма: институциональный аспект / В. Г. Яременко, О. Л. Яременко // Научные труды ДонНТУ Серия: экономическая. Выпуск 31-1 Электронный адрес статьи: http://www.library.dgtu.donetsk.ua/fem/vip31-1/31-1_19.pdf
7. **Perroux F.** The Domination Effect and Modern Economic Theory / F Perroux // Power in Economics // Ed. by K.W.Rothschild. Harmondworth: Penguin books, 1971. P. 56 – 73.
8. **Takata Y.** Power Theory of Economics / Y. Takata New York : St. Martins Press. 1995.– 199 p.